

Jožef Straub in problem avtorstva velikega oltarja v cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici

VALENTINA PAVLIČ

Veliki oltar v podružnični in romarski cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici napolnjuje celoten prostor oltarne niše v severovzhodnem zaključku cerkve (sl. 1). Konkavno oblikovano arhitekturo oltarja sestavljajo trije deli: baza iz dvodelnega marmoriranega podstavka ter odprtini daritvenega obhoda; osrednji del s štirimi mogočnimi stebri in med njimi stoječimi figurami ter oltarno sliko Jožefove smrti Valentina Metzingerja;¹ in atika, ki se dviga nad trikrat stopnjevanim ogredjem. Osrednje štiri figure so naravnih velikosti (merijo 170 cm) in jih od leve proti desni lahko identificiramo kot sv. Ano, sv. Joahima, sv. Zaharijo in sv. Elizabeto. Na levi je torej par – Marijina starša – in na desni par – starša sv. Janeza Krstnika. Tudi on je dobil svoje mesto na oltarju, in sicer ob nogah svoje matere. Kipe odlikuje prepričljiva telesnost, razgibane in izrazite drže ter bogato nagubana draperija. Posebej spodnji robovi oblačil so oblikovani z značilno odprto in privihano gubo, v liniji kolen pa se robovi plaščev gubajo na stran, kot bi jih kvišku dvigovala sapica. Figure imajo oči mandljuste oblike, poudarjeno spodnjo veko in (razen sv. Ane) napol odprta usta. Sv. Joahim in sv. Zaharija imata dolgo, kodrasto brado ter bujne lase, katerih kodri se dvigujejo visoko od glave. Obraz sv. Ane je zguban obraz starke, obraz sv. Elizabete pa debe-lušen, s podbradkom. Obe imata lase nad ušesi počesane nazaj in spete pod naglav-nima rutama. Figure imajo izstopajoče žile (na primer na vratu sv. Ane), poudarjene mišice (podlaket sv. Joahima) ter krčevito iztegnjene prste (sv. Ana in sv. Joahim).

Najlepše se zahvaljujem Janiju Družovcu, župniku v Slovenski Bistrici, da mi je prijazno dovolil ogled cerkve sv. Jožefa in župnijske kronike, Alešu Mavru iz Filozofske fakultete Univerze v Mariboru in Lilijani Urlep iz Nadškofijskega arhiva Maribor za pomoč in predloge pri prevodu vizitacijskega zapisnika, svoji mentorici Metodi Kemperl, Mateju Klemenčiču in urednici Renati Novak Klemenčič za koristne nasvete in dragocene komentarje ob nastajanju besedila.

¹ Anica ČEVC, *Valentin Metzinger: 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja* (Ljubljana, Narodna galerija, 21. december 2000–1. april 2001), Ljubljana 2000, pp. 288, 418 (s starejšo literaturo); David KRAŠOVEC, *Valentin Metzinger 1699–1759. Lorenec na Kranjskem = un Lorrain à la lisière de l'Empire*, Ljubljana – Educy 2000, p. 255.

1. Jožef Straub, veliki oltar, 1756. Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

Nad oltarno menzo je med angeloma, klečečima na volutah, nameščen tabernakelj z baldahinom ter reliefno upodobitvijo križanja na vratih. Nad njo je sredi venca oblakov in žarkov postavljena slika *Marije z nagnjeno glavo*. Na menzi je postavljenih šest svečnikov in tri kanonske table, ki so nastali sočasno z oltarjem.

Osrednji del atike je prevotljen, sredi venca žarkov je nameščena dinamična figura Boga Očeta, ki se z levico naslanja na zemeljsko kroglo in z desnico blagoslavlja (sl. 2). Upodobitev nebeške slave dopolnjujejo angelske glavice in putti ter golob sv. Duha. Atiko s spodnjim delom oltarja povezujejo štiri velike figure ange-

2. Jožef Straub, Bog Oče, 1756. Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

lov z vitkimi, mišičastimi telesi mladeničev ter bujnimi kodri, ki so v raznolikih in razgibanih drzah postavljeni na ogredje.

Na oltarju je malo ornameta. Ta najbolj izstopa na oltarnih stenah nad figurami, pri čemer je nad svetnicama ob straneh oltarja sredi cvetličnega venca nameščen rokaj, nad figurama ob oltarni podobi pa ornament v obliki črke S.

Prvi je veliki oltar v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici obravnaval Sergej Vrišer in ga označil kot »tip zelo pogostega, konkavno razvitega nastavka z močno profiliranim ogredjem, v prostor izstopajočim stebriščem, obhodni- ma lokoma in [...] atiko s predrtim osrednjim delom«. Oltar je sicer povezoval z Jožefom Straubom, a v nadrobnostih kipov ni prepoznal njegovih značilnih potez. Tako je izoblikoval mnenje, da je Jožef Straub oltar le zasnoval, dokončno pa naj bi ga izdelala druga roka.² Za avtorja kipov je sprva predlagal Filipa Jakoba Strau-

² Sergej VRIŠER, Mariborski baročni kiparji, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. IV, 1957, p. 96; Sergej VRIŠER, *Kiparstvo na slovenskem Štajerskem v 18. stoletju*, Ljubljana 1961 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopis), p. 70; Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1963, p. 93; Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 1992, pp. 133–134; Sergej VRIŠER, *Jožef Holzinger*, Maribor 1997, p. 16. Najtemeljitejša je obravnava oltarja v: Sergej VRIŠER, *Donesek k baroku v Slovenski Bistrici*, *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, 1, Slovenska Bistrica 1983, pp. 229–231 (tudi za navedeni citat).

ba (ter atribucijo podkrepil s primerjavo z rožnovenskim oltarjem v župnijski cerkvi v Birkfeldu) ali Jožefovo delavnico.³ Kasneje je oltar opredelil kot najzgodnejše oziroma celo prvo delo Jožefa Holzingerja, s katerim se je kipar predstavil kot samostojen mojster. Vrišer je poudarjal, da je kiparski slog Holzingerjevih zgodnjih let pod močnim Straubovim vplivom⁴ in da lahko z dokumenti izpričana zgodnja kiparjeva dela prepričljivo povežemo z oltarjem v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici.⁵ Nikoli pa ni navedel, katera kiparjeva dela in katere dele oltarja sv. Jožefa je imel v mislih.

Do sedaj najtemeljitejšo obravnavo oltarja je Sergej Vrišer zaključil s trditvijo, da lahko začetek izdelave oltarja postavimo v leto 1756, njegovo dokončanje pa v leto 1757/58.⁶ Vir za datacijo oltarja oziroma datacijo gradnje cerkve je Vrišer navedel le v svojem članku leta 1957,⁷ kasneje pa je podatek izpuščal. V članku za gradnjo cerkve navaja leta 1757–1791 ter se sklicuje na kroniko slovenjebistriške župnije – *Gedenkbuch des Stadtpfarre Windischfeistritz* – a kaže, da kronike ni imel v rokah.⁸ S postavitvijo začetka nastanka oltarja v leto Straubove smrti (1756) je dopustil možnost za razlago, da je Jožef Straub avtor zasnove oltarja. Z datacijo oltarja v leto 1757/58 pa je presegel časovno mejo, znotraj katere bi Jožef Straub lahko bil avtor oltarja (in tudi kipov). Zato je Vrišer za avtorja oltarja (posebej kipov) predlagal Jožefa Holzingerja ter si prizadeval svojo atribucijo podkrepiti tudi s slogovno analizo. Njegova atribucija in datacija oltarja v leto 1757/58 sta bili med umetnostnimi zgodovinarji sprejeti. O tem pričajo omembe oltarja, ki jih najdemo v objavah, posvečenih glavni oltarni sliki⁹ ali arhitekturi cerkve,¹⁰ kakor tudi pri-

³ VRIŠER 1961, cit. n. 2, p. 70; VRIŠER 1963, cit. n. 2, p. 93. Delavnica sicer ni zgodovinsko izpričana.

⁴ VRIŠER 1983, cit. n. 2, pp. 230–231; VRIŠER 1992, cit. n. 2, pp. 134, 216.

⁵ VRIŠER 1997, cit. n. 2, p. 16.

⁶ VRIŠER 1983, cit. n. 2, p. 230.

⁷ VRIŠER 1957, cit. n. 2, p. 96.

⁸ Na navedeni strani (niti na drugih) namreč ni takšnih podatkov o gradnji cerkve. Navedeni pa so podatki o začetkih gradnje, ki jih bom predstavila v nadaljevanju.

⁹ Štefka COBELJ, *Baročni slikarji Straussi*, Maribor 1967, p. 117 [Jožef Straub, 1757]; Ferdinand ŠERBELJ, Umetnostni spomeniki v občini Slovenska Bistrica, *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, 1, Slovenska Bistrica, 1983, p. 218 [ok. 1757]; CEVC 2000, cit. n. 1, p. 288 [delavnica Jožefa Strauba, 1757/58]; KRAŠOVEC 2000, cit. n. 1, p. 255 [1756]; Ferdinand ŠERBELJ, *Mejniki daljne preteklosti med Pohorjem in Bočem, Zbornik občine Slovenska Bistrica*, 3, Ljubljana 2009, p. 70 [po načrtih Jožefa Strauba, dokončal Jožef Holzinger].

¹⁰ Metoda KEMPERL, *Romarske cerkve – novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem. Arhitekturni tipi, poslikava, oprema*, Ljubljana 2001 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopis), p. 183; Metoda KEMPERL, *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture na slovenskem Štajerskem*, Ljubljana 2007, p. 122.

3. Jožef Straub, veliki oltar, 1750. Maribor, Studenci, ž. c. sv. Jožefa

spevki, ki obravnavajo oltar.¹¹ Izmed slednjih moramo izpostaviti prispevek Mateja Klemenčiča in njegovo opozorilo o nejasni ločnici med poznimi deli Jožefa Strauba in zgodnjimi deli Jožefa Holzingerja, kar je ponazoril na primeru avtorstva slovenjebistriškega oltarja.¹²

Strinjamo se lahko z Vrišerjevimi primerjavami s studenškim in ptujskim oltarjem, ki sta oba dokumentirani deli Jožefa Strauba, a ju žal poznamo le po fotografijah (sl. 3). Slovenjebistriški oltar je sicer nekoliko bolj raztegnjen in ploskovit, a se tako kot studenški in ptujski prilega obliki prostora. Oltarji so si podobni tudi v postavitvi stebrov, razporeditvi kipov, močno profiliranem ogredju in predrti atiki (le ptujski oltar je bil v atiki zaprt in nerazgiban). Veliki oltar v cerkvi sv. Jožefa je najbolj v sozvočju z arhitekturo, kar pa nas ne sme presenetiti, saj je opremljanje cerkve sv. Jožefa sledilo neposredno njeni gradnji.¹³ To pa ne velja niti za minoritsko cerkev niti za cerkev na Studencih.

Sorodno oltarno arhitekturo lahko najdemo še v primeru dveh dokumentiranih Straubovih del, in sicer pri oltarju sv. Lucije v podružnični cerkvi Device Marije v Podlehniku in oltarju sv. Roka v župnijski cerkvi sv. Vida v Vidmu pri Ptuj.¹⁴ Oltarja sta sicer stranska oltarja in zato tudi skromnejša ter manjših dimenzij. Zaradi izrazite podobnosti z osrednjim delom oltarja v Slovenski Bistrici ju lahko označimo kot redukcijo tipa oltarja v Slovenski Bistrici.¹⁵

Izmed oltarjev, ki so Jožefu Straubu zgolj pripisani, takemu tipu ustrezajo tudi: Marijin oltar v stranski kapeli v župnijski cerkvi sv. Marjete v Selnici ob Dravi,¹⁶

¹¹ Simona KOSTANJŠEK BRGLEZ, *Topografski popis cerkva v župniji Slovenska Bistrica*, Maribor 2010 (diplomsko delo, Univerza v Mariboru, tipkopis); Polona VIDMAR, Slikarska in kiparska oprema cirkulanskih cerkva, *Cirkulane. Svet Belanov* (ed. Martin Prašnički), Cirkulane 2005, pp. 267–284.

¹² Klemenčič je poudaril povezanost slovenjebistriških kipov s Straubovimi (posebej studenškimi), a je zaradi razlik v oblikovanju obrazov figur dopustil Holzingerjev prispevek; med slikovnim gradivom je njegovo soavtorstvo postavil pod vprašaj. Matej KLEMENČIČ, *Die Bildhauer Straub in der österreichischen und slowenischen Steiermark, Bayern und Slowenien im Zeitalter des Barock. Architektur, Skulptur, Malerei* (edd. Janez Höfler – Frank Büttner), Regensburg 2006, p. 112.

¹³ Domnevamo lahko, da sta arhitekt cerkve in kipar oziroma avtor oltarne arhitekture sodelovala, vendar bi bilo zaradi neraziskanosti teme podajanje sodb prenašlo.

¹⁴ VRIŠER 1957, cit. n. 2, p. 90; VRIŠER 1963, cit. n. 2, pp. 93, 168; VRIŠER 1992, cit. n. 2, pp. 133, 235.

¹⁵ Na oltarjih sta kipa svetnikov postavljena ob oltarno podobo in pred steber. Na oltarju v Vidmu sta po dva kipa nameščena še na loka daritvenega obhoda, ki se vpenjata v steno. Osrednji del atike je v primeru obeh oltarjev prevotljen in obdan z oblaki. Oltar sv. Lucije v Podlehniku se zaključuje z dvema volutama ob strani in zaprto steno za svetnico ter arhitekturno poudarjenim nadstreškom.

¹⁶ VRIŠER 1957, cit. n. 2, p. 92; VRIŠER 1963, cit. n. 2, pp. 89–90, 168–169; VRIŠER 1992, cit. n. 2, pp. 124, 236; Sergej VRIŠER, Selnica v umetnostni zgodovini, *Selnica ob Dravi. Zbornik ob 900-letnici kraja*, Selnica ob Dravi 1993, p. 117.

4. Jožef Straub, veliki oltar, 1756, detajl. Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

5. Jožef Holzinger, oltar sv. Notburge, 1760, detajl. Spodnja Voličina, ž. c. sv. Ruperta

6. Jožef Holzinger, veliki oltar, 1767, detajl. Kamnica, ž. c. sv. Martina

oltar sv. Jožefa v župnijski cerkvi Marijinega Vnebovzetja v Humu na Sotli (na Taborskem) na Hrvaškem,¹⁷ ki se ga po napisu v kartuši datira v leto 1745, in oltar sv. Antona Padovanskega v župnijski cerkvi v Rogatcu.¹⁸

Če torej predpostavljamo, da je Jožef Straub ne samo avtor kipov na omenjenih oltarjih, ampak tudi avtor oltarnih arhitektur, je arhitekturo velikega oltarja v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici vsekakor mogoče vključiti v njegov opus.

¹⁷ Doris BARIČEVIĆ, Pregled spomenika drvorezbarstva i skulpture XVII. i XVIII. st. u najzapadnijem dijelu Hrvatskog Zagorja, *Ljetopis Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti*, LXXIII, 1966 (1969), pp. 484, 490; VRIŠER 1983, cit. n. 2, p. 230; VRIŠER 1992, cit. n. 2, p. 235; Doris BARIČEVIĆ, Oltari, kipovi, propovjedaonica. Župna crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije, *Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Zagreb 2008, p. 244. Taborski oltar s slovenjebistriškim povezuje tudi sodelovanje istih umetnikov, saj je oltarna slika sv. Jožefa na Taborskem prav tako delo Valentina Metzingerja (cf. Mirjana REPANIĆ-BRAUN, Slike. Župna crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije, *Krapinsko-zagorska županija. Sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Zagreb 2008, pp. 245–246).

¹⁸ VRIŠER 1963, cit. n. 2, pp. 169, 189; VRIŠER 1992, cit. n. 2, p. 236; Andrej GROBELNIK, *Sopotnica življenja. Nadžupnija Rogatec in župnija sv. Roka ob Sotli skozi stoletja*, Rogatec 2003, p. 91.

7. Jožef Straub, sv. Elizabeta in
sv. Janez Krstnik, 1756.
Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

Nasprotno pa arhitekture velikega oltarja v cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici ne moremo prepričljivo vključiti v opus Jožefa Holzingerja. Če namreč oltarno arhitekturo primerjamo z njegovimi najzgodnejšimi deli, kot so veliki oltar in oltar sv. Notburge v župnijski cerkvi sv. Ruperta v Spodnji Voličini, ki sta dokumentirani deli Jožefa Holzingerja in datirani v leto 1760 in 1762,¹⁹ ter Holzingerju pripisani veliki oltar v župnijski cerkvi sv. Martina v Kamnici, datiran v leto 1767,²⁰ ugotovimo, da so členjeni in razgibani drugače kot slovenjebistriški oltar. Lastnosti, po katerih se Holzingerjevi najzgodnejši oltarji razlikujejo od Straubovih, so: večja razgibanost ter uporaba visokih in vitkih stebrov, pri čemer je očitna novost uporaba pilastrov, ter še bolj poudarjeno in v prostor segajoče profilirano ogredje. Izpostaviti pa moramo tudi način oblikovanja stebrov in okrasje na njih: plitve kanelure in prstane s stiliziranimi listi. To je namreč značilnost Holzingerjevih oltarjev – ne samo zgodnjih, ampak tudi poznejših

¹⁹ VRIŠER 1961, cit. n. 2, p. 77; VRIŠER 1963, cit. n. 2, pp. 99, 156–157; VRIŠER 1992, cit. n. 2, pp. 146, 153, 157, 158, 215, 216; VRIŠER 1997, cit. n. 2, pp. 18, 103.

²⁰ VRIŠER 1961, cit. n. 2, p. 77; VRIŠER 1963, cit. n. 2, p. 157 ; VRIŠER 1992, cit. n. 2, pp. 148, 154, 157, 216; VRIŠER 1997, cit. n. 2, pp. 18, 103.

8. Jožef Straub, sv. Elizabeta, 1750. Maribor, Pokrajinski muzej Maribor, iz ž. c. sv. Jožefa, Studenci, Maribor

(sl. 4, 5, 6).²¹ Takšnih stebrov v poznanem Straubovem opusu sicer ne najdemo, so pa prisotni na oltarju v Slovenski Bistrici, a so tanjši in z manj okrasja kot na Holzingerjevih oltarjih. Možno je torej, da je končno podobo oltarju dal Jožef Holzinger, čeprav ga je zasnoval in izdelal Jožef Straub.

Že Vrišer je opozoril na podobnosti slovenjebistriškega oltarja in drugih Straubovih del v dekoraciji, na primer »velike, v obliki črke S zavite rokaje«.²² Najdemo jih na primer na Straubu pripisanih delih, na Marijinem oltarju v župnijski cerkvi sv. Marjete v Selnici ob Dravi in na orgelski omari v župnijski cerkvi sv. Marije v Rušah.²³ Podoben ornament kot tisti, ki je ob oltarni podobi na velikem oltarju v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici (lahko bi ga opisali »privihana voluta«), je bil nameščen tudi na velikem oltarju v minoritski cerkvi na Ptuju in na oltarju iz Studencev. A ne na istem mestu, pač pa nad glavami svetnikov.

²¹ Takšne stebre namreč lahko najdemo na velikem oltarju in oltarju sv. Rešnjega telesa v župnijski cerkvi sv. Martina v Kamnici, na oltarju sv. Notburge v Spodnji Voličini in na oltarju Rožnovenske Marije v župnijski cerkvi sv. Jerneja v Slovenski Bistrici.

²² VRIŠER 1983, cit. n. 2, p. 230.

²³ Anton CESTNIK, *Ruše, slavna božja pot*, Ruše 1904, p. 247; Milko BIZJAK – Edo ŠKULJ, *Orgle na Slovenskem*, Ljubljana 1985, pp. 56–59; Sergej VRIŠER, *Vodnik po ruških cerkvah*, Ruše 1995, p. 15.

9. Jožef Straub, sv. Zaharija, 1756.
Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

10. Jožef Straub, sv. Janez Evangelist,
oltar sv. Antona Padovanskega. Podlehnik,
p. c. sv. Lucije

Tudi kipi velikega oltarja v cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici kažejo številne sorodnosti s Straubovimi dokumentiranimi deli. Najbolj izrazite so sorodnosti s kipi velikega oltarja iz Studencev. Oba oltarja imata patrocinij sv. Jožefa, zato je nabor svetnikov enak (sv. Joahim in sv. Ana ter sv. Zaharija in sv. Elizabeta). Sorodne so drže kipov, gubanje draperije in nekateri detajli, kot recimo oblačilo sv. Zaharije, način, kako sv. Elizabeta drži naglavno ruto (sl. 7, 8) in sv. Ana knjigo.²⁴ Seveda bi sorodnosti med kipi lahko bile razumljene tudi kot odraz tipoloških podobnosti. Da bi atribucijo kipov velikega oltarja v cerkvi sv. Jožefa Jožefu Straubu nesporno potrdili, bomo v nadaljevanju v primerjavo pritegnili še njegova druga – ikonografsko drugačna – dokumentirana dela. Napol odprta usta, kodrasta brada in lasje, oči mandljaste oblike, poudarjen očesni lok, oblika nosu in široke nosnice so značilnosti, ki kip sv. Zaharije iz Slovenske Bistrice povezujejo z značilnimi obrazi Jožefa Strauba – na primer z obrazom sv. Janeza Evangelista z oltarja sv. Antona Padovanskega v Podlehniku (sl. 9, 10). Tudi lastnosti kipa sv. Joahima – razgaljen koščen prsni koš in naguban rob draperije, oblika oči in poudarjene lič-

²⁴ Cf. VRIŠER 1983, cit. n. 2, p. 230.

11. Jožef Straub, sv. Elizabeta, 1756.
Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

12. Jožef Holzinger, sv. Marjeta,
oltar sv. Notburge, 1760. Spodnja Voličina,
ž. c. sv. Ruperta

nice – lahko zlahka povežemo s kipi Jožefa Strauba, na primer s kipom sv. Jožefa na oltarju sv. Roka v cerkvi sv. Vida v Vidmu pri Ptuj. Straubove svetnice imajo okrogel obraz s poudarjeno brado, luknjici v licih in na temenu spete lase – primerjamo lahko obraz sv. Lucije iz Podlehnik in slovenjebistriške sv. Elizabete.

Če pa kipe v Slovenski Bistrici primerjamo z zgodnjimi deli Jožefa Holzingerja (torej s kipi na oltarjih v župnijski cerkvi sv. Ruperta v Spodnji Voličini in na velikem oltarju v župnijski cerkvi sv. Martina v Kamnici), lahko ugotovimo, da so razlike precejšnje. Že frizure najzgodnejših del Jožefa Holzingerja kažejo drugačno obravnavo: kodri so bližje glavi in manj bujni, zato so frizure bolj polizane. Brade moških figur so obravnavane na dva načina. Prvi sledi načinu, ki ga vidimo tudi pri sv. Joahimu in sv. Zahariji v Slovenski Bistrici – njuni bradi z velikimi kodri sta razdeljeni na dvoje. Takšen način oblikovanja vidimo pri bradi sv. Valentina na velikem oltarju v Kamnici, čeprav je način izdelave drugačen – njegova brada je namreč manj nakodrana in razdeljena na več pramenov. Tudi bradi sv. Avgušтина in sv. Ambroža na velikem oltarju v Spodnji Voličini sledita enakemu načinu oblikovanja. Drugi način oblikovanja brad, ki ga srečamo pri Jožefu Holzingerju, pa kaže brade, ki se kodrajo na drobno in so bližje obrazu. Takšne brade vidimo v Kamnici pri figuri moškega ob sv. Valentinu na velikem oltarju ter v Spodnji Voličini pri sv. Hieronimu na velikem oltarju, pri beraču na oltarju sv. Notburge ter pri sv. Roku z oltarja Antona Padovanskega. Drugače (bolj odprte in okrogle) so oblikovane tudi oči svetnikov in svetnic na oltarjih v omenjenih cerkvah. Najdemo pa lahko tudi

nekaj podobnosti. Še posebej oblikovanje draperije spominja na dela Jožefa Strauba. Pri sv. Ambrožu in sv. Avguštinu lahko najdemo celo »lijakasto odprto gubo« pri tleh, ki jo je kot značilnost Jožefa Strauba opredelil Sergej Vrišer.²⁵ Zgovorna je gotovo primerjava obraza sv. Elizabete v Slovenski Bistrici z obrazi svetnic na oltarju sv. Notburge v Spodnji Voličini (sl. 11, 12). Obrazi so si sicer podobni, a v oblikovanju oči, ustnic ter frizure so precejšnje razlike.

S slogovno analizo smo dokazali, da so kipi velikega oltarja v podružnični cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici po svojih značilnostih sicer sorodni kipom tako Jožefa Holzingerja kot Jožefa Strauba, a da so vendarle bistveno bližje delom slednjega – tudi (in posebej) v nadrobnostih.

Pri atribuciji Jožefu Straubu se zdi problematična datacija oltarja, saj je Jožef Straub umrl marca 1756.²⁶ A oglejmo si vizitacijske zapisnike savinjskega arhidiaconata goriške nadškofije, saj je cerkev sv. Jožefa med letoma 1751 in 1773 kar petkrat obiskal vizitator (1751, 1753, 1756, 1760 in 1773).²⁷ Vizitacijska zapisnika iz leta 1751 in 1753 stavbo imenujeta *sacellum sancti Josephi*²⁸ oziroma *capella an Kalvari Berg*,²⁹ zato je Metoda Kemperl domnevala, da so na mestu starejše kapele malo pred letom 1756 začeli graditi današnjo cerkev po načrtih Jožefa Hofferja. Glede na letnico, ki je bila nekdanj nad glavnim vhodom v cerkev, naj bi bila cerkev končana leta 1757.³⁰ Vendar lahko glede na vizitacijski zapisnik cerkve sv. Jožefa iz leta 1756³¹ sklepamo, da je bila nova cerkev (*ecclesia*) glede na popisano

²⁵ VRIŠER 1983, cit. n. 2, p. 230.

²⁶ Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Matična knjiga, Maribor, Sv. Janez Krstnik, Mrliška knjiga, I, 1664–1762, p. 324.

²⁷ Anton OŽINGER, *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiaconata goriške nadškofije 1751–1773* = *Atti delle visite pastorali nell'arcidiaconato di valle Saunia della arcidiocesi di Gorizia 1751–1773* = *Die Berichte der Pastoralvisitationen im Archidiaconat Saunien der Erzdiözese Görz 1751–1773*, Ljubljana 1991, pp. 174, 348, 535, 817–818; Steiermarkische Landesarchiv (StLA), Geistliche Stiftungsakten (GSTA), fasc. 296, prvič objavljeno KEMPERL 2007, cit. n. 10, p. 121.

²⁸ OŽINGER 1991, cit. n. 27, p. 174: »et nunc primo initiatur sacellum sancti Josephi poenes montem Calvariae, in quibus omnia bene, qui primum administratur a minoritis, secundum et tertium a parochiali et eodem syndico.«

²⁹ StLA, GSTA, fasc. 296, prvič objavljeno KEMPERL 2007, cit. n. 10, p. 121.

³⁰ KEMPERL 2007, cit. n. 10, p. 122.

³¹ »Ecclesia sancti Josephi. Item visitata fuit ecclesia filialis sancti Josephi. Jus advocatiae per litem evicit magistratus Feistrizensis. Non est consecrata, nec aedificium ad finem perductum. Altare est unicum sancti Josephi, portatili instructum. Habet ciborium argenteum et inauratum cum pede cupreo, calicem pariter argenteum et inauratum, casulas 5, lineam suppellectilem sufficientem et mundam, missalia ordinaria duo, et totidem de requiem, campanas duo. Altare est privilegiatum pro omni feria secunda, item indulgentiae plenariae pro festo sancti Josephi, de utroque bulla affixa testatur. Multae ad hunc locum thaumaturgum peregrinationes fiunt« (OŽINGER 1991, cit. n. 28, p. 348).

opremo in zvonove že takrat v veliki meri končana, o oltarju pa izvemo, da »je eden [s patrocinijem] svetega Jožefa, opremljen s portatile.«³² Zapis torej jasno sporoča, da gre za oltar sv. Jožefa in da je tega leta, torej leta 1756, že stal v cerkvi. V vizitacijskem zapisniku iz leta 1760 še vedno lahko preberemo, da gradnja cerkve vsak dan napreduje, saj miloščina hitro priteka.³³ Končno pa je vizitator leta 1773 poročal, da je cerkev lepa in dobro oskrbljena in da imajo oltarji portatile, a še niso končani.³⁴

Glede na znane podatke je bil edini predmet čaščenja v cerkvi sv. Jožefa slika Jožefove smrti.³⁵ Ta je bila verjetno razlog za zgrinjanja vernikov, ki jih opisuje vizitator leta 1756. To pomeni, da je slika že pred tem postala milostna podoba in je privabljala vernike. Njen nastanek bi tako lahko pomaknili celo nekaj let nazaj, najverjetneje že v čas pred 1751, ko je bila na tem mestu vizitirana kapelica sv. Jožefa. Do istega zaključka lahko pridemo tudi na podlagi podatka o sliki Marije z nagnjeno glavo, ki je posnetek ene od dunajskih milostnih podob.³⁶ V kroniki župnije Slovenska Bistrica lahko namreč za leto 1757 preberemo, da je na zadnji strani slike napis, ki priča o tem, da je to slika Device Marije sv. Jožefu leta 1751

³² Ana Lavrič portatile razlaga kot »prenosni oltar, ponavadi kamnito ploščo, vdelano v oltarno menzo« – Ana LAVRIČ, *Vizitacije ljubljanske škofije 17. stoletja kot vir za umetnostno zgodovino*, Ljubljana 1993 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopis), p. 105. Anton Ožinger pa v uvodu k objavljenim vizitacijskim zapisnikom savinjskega arhidiakona goriške nadškofije razlaga, da so vizitatorji pri vizitaciji oltarjev ugotavljali, če so posvečeni ali ne, in sicer glede na to, ali je bil v oltarno mizo (*mensa*) vzdan grobek z relikvijami svetnikov ali ne. Nadalje navaja, da so bili oltarji pogosto opremljeni s prenosnim grobkom relikvij – imenovanim portatile (OŽINGER 1991, cit. n. 27, p. 28).

³³ OŽINGER 1991, cit. n. 27, p. 535.

³⁴ OŽINGER 1991, cit. n. 27, pp. 817, 818.

³⁵ Gustav GUGITZ, *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch. Kärnten und Steiermark*, 4, Wien 1955, p. 279.

³⁶ O tipu milostne podobe Marija z nagnjeno glavo, njeni zapleteni zgodovini ter primerih, ki jih najdemo pri nas, glej: Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnost. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994, pp. 199, 211; Metoda KEMPERL, Baročne in v baroku češčene milostne podobe na Gorenjskem in v Ljubljani, *Argo*, LIII/2, 2010, pp. 20, 23, 28, 29; Metoda KEMPERL, *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem, Gorenjska z Ljubljano*, Celje 2011, pp. 110–111. Temeljno predlogo za milostne podobe tega tipa predstavlja slika, ki je danes hranjena v karmeličanski cerkvi na Dunaju (domneva se, da je nastala v zgodnjem 16. stoletju v severni Italiji). Bolj slavna je postala kopija – prav tako milostna podoba, ki je hranjena v uršulinskem samostanu v Landshutu. Ta se od originala razlikuje po napisu *Monstra te esse matrem*. Sicer napis ne daje zanesljivega kriterija za določanje izvora kopij, saj ga lahko najdemo tudi na nekaterih dunajskih podobah (MENŠE 1994, cit. n. 36, p. 211). Milostna podoba Marije z nagnjeno glavo z velikega oltarja cerkve sv. Jožefa v Slovenski Bistrici v literaturi doslej ni bila niti obravnavana niti prepoznana, kot »kronana Marija« je omenjena le v KOSTANJŠEK BRGLEZ 2010, cit. n. 11, p. 60.

13. Jožef Straub, sv. Ana, 1756. Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

14. Jožef Straub, sv. Ana, 1758. Zlatar (Hrvaška), ž. c. Marijinega Vnebovzetja

za svojo priprošnjo darovala Josepha Wubitsch.³⁷ Sklepamo torej lahko, da je slika *Smrt sv. Jožefa* leta 1751 že obstajala, saj bi v nasprotnem primeru predmet čaščenja lahko postala prav slika *Marije z nagnjeno glavo*. Metzingerjeva slika *Smrt sv. Jožefa* je bila verjetno sprva izpostavljena brez oltarja, nato pa je bil oltar narejen »po meri« sliki. V prid tej domnevi govori tudi dejstvo, da oltar nima trona – njegovo vlogo je namreč prevzela slika.

Ob koncu spomnimo na veliki oltar v župnijski cerkvi Marijinega Vnebovzetja v Zlatarju na Hrvaškem, ki ga je Doris Baričević pripisala Jožefu Holzingerju,³⁸ Matej Klemenčič pa prepričljivo Jožefu Straubu.³⁹ Lahko bi rekli, da kip sv. Joa-

³⁷ Župnijski arhiv (ŽA) Slovenska Bistrica, Gedenkbuch des Stadtpfarre Windischfeistritz, p. 27: »Am Müttergottesbild[?] (an dessen Rückseite) im Hochaltare ober dem Tabernakel in der St. Josef-kirche steht: „Hanc Imaginem obtulit nobilis Virgo Maria Josepha Wubitschin s. Josepho, in custodiam illam, cui comendata Haec qua Mater vivens 1751. F. A. A. V. A. T.“

³⁸ Doris BARIČEVIĆ, Pregled spomenika skulpture i drvorezbarstva 17. i 18. stoljeća u istočnom dijelu Hrvatskog zagorja, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1971*, 76, 1972, p. 312; VRIŠER 1992, cit. n. 2, p. 217; Doris BARIČEVIĆ, *Tisuću godina hrvatske skulpture*, Zagreb 1991, p. 94: cat. 41Ba, fig. P. 87; Doris BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo, Tisuću godina hrvatskog kiparstva*, Zagreb 1997, p. 237, fig. p. 223. O vizitacijskom zapisniku, ki priča o tem, da je bil oltar leta 1758 že postavljen, a še ne poslikan: BARIČEVIĆ 1972, cit. n. 38, pp. 308–309; Vjekoslav NORŠIĆ, *Povijest župe Uznesenja Bl. Dj. Marije u Zlataru*, Zlatar 1994, p. 24.

³⁹ KLEMENČIČ 2006, cit. n. 12, pp. 112–113.

hima predstavlja kopijo istega svetnika z oltarja iz Studencev.⁴⁰ Kip sv. Ane sicer nima tako neposredne primerjave, a drži dvignjene levice (ki sicer ustreza drži sv. Elizabete iz Studencev) ter naguban obraz starke (zgovorna je primerjava s kipi iz Slovenske Bistrice) kip zanesljivo uvrščata med značilne Straubove svetnice (sl. 13, 14). Po napisu v kartuši se oltar datira v leto 1758, čeprav je kipe očitno še pred svojo smrtjo naredil Jožef Straub.

Veliki oltar v cerkvi sv. Jožefa v Slovenski Bistrici in veliki oltar v cerkvi Marijinega Vnebovzeta v Zlatarju na Hrvaškem tako odstirata pogled na pozni opus Jožefa Strauba in osvetljujejo problematiko njegovega nasledstva. Oba oltarja sta namreč datirana v leta po Straubovi smrti, vendar pa slogovne značilnosti kipov dokazujejo, da jih je gotovo naredil prav on in ne Jožef Holzinger. Domnevamo lahko, da jih je Jožef Holzinger najverjetneje zgolj postavil na oltar in morda izpopolnil v nekaterih detajlih. Slovenjebistriški oltar tako ne predstavlja prvega ali najzgodnejšega dela Jožefa Holzingerja, kakor je predlagal Sergej Vrišer, ampak je eno od poslednjih del Jožefa Strauba, čigar kipe je mojster končal, tik preden »mu je komaj štiriinštiridesetletnemu smrt iztrgala dleto iz rok,« če si smem na tem mestu sposoditi Vrišerjev priljubljen in večkrat ponovljeni zapis.

Viri ilustracij: Zasebna domoznanska zbirka Primoža Premzla, Maribor (3); © Pokrajinski muzej Maribor (8); osebni arhiv avtorice (1, 2, 4–7, 9–14).

⁴⁰ KLEMENČIČ 2006, cit. n. 12, pp. 112–113.

Joseph Straub and the Question of the Authorship of the High Altar in Saint Joseph Church in Slovenska Bistrica

SUMMARY

This article presents the high altar at the Church of Saint Joseph in Slovenska Bistrica and discusses its dating and authorship. Sergej Vrišer (who was not only the leading but until recently also the only Slovenian art historian to have focused on baroque sculpture in Styria) mentioned the altar in several of his publications. In the course of his research he proposed various attributions, but in 1983, his most comprehensive study of the altar, he set the dating at 1757/58 and suggested Joseph Holzinger as the author. This proposal has been accepted among art historians.

The altar fills the whole space of the church apse. It is harmoniously adjusted to the architecture. The altar's architecture represents an altar type with four columns and the main saint figures fitted between them (this is also the main type of the altars in Joseph Straub's opus). The four main figures are life size (170 cm) and represent: Saint Anne, Saint Joachim, Saint Zachary, and Saint Elizabeth with the young Saint John the Baptist standing beside her. All four saints are of great quality; they have lively postures, caught in movement. Their eyes are big and open, almond-shaped, and with thick lower eyelids. The beards and the hair of Saint Joachim and Saint Zachary are also significant – they are shaped in big and wavy locks. All the figures are richly dressed. The drapery is thick and displays special movement – some parts flare out to the side. There is also a significant "open" crease in the lower hem of a garment, best seen in the figure of Saint Anne. In the upper part of the altar, there is a representation of heavenly glory: a figure of God the Father with the globe beneath his right hand. His face shows the same characteristics as the four saints. The angel figures and putti positioned around him are chubby and shown in different, dynamic postures. Their hair is also curly.

Although Sergej Vrišer attributed the altar to Holzinger, he proposed that Joseph Straub must be the author of the altar's design – he pointed out that it significantly resembles the high altar from the Church of Saint Joseph in Studenci in Maribor (figures of which are kept in the Regional Museum Maribor, as the altar was destroyed; that altar is a documented work of Joseph Straub from 1750) and the side altar of Saint Joseph at the Church of Saint Mary in Hum na Sotli (Taborsko) in Croatia (attributed to Joseph Straub, dated to 1745). Comparing all three altars, it is evident that, in addition to the same selection of saints, there are also several similarities in style, including details such as: almond-shaped eyes and slightly open mouths, hair curls, postures, the movement of the drapery and its creases.

I focus my stylistic analysis on the following aspects: I investigate the altar's architecture, ornaments, and figures. Through a comparative analysis of the altar with the documented (and some attributed) works of Joseph Straub and Joseph Holzinger I show that the sculptures as well as the architecture of the high altar at the Church of Saint Joseph in Slovenska Bistrica share some similarities with works by Joseph Holzinger, but many

more with works by Joseph Straub. Furthermore, through selected examples I prove that it matches details in Joseph Straub's works. I therefore cannot agree with Sergej Vrišer, since he proposed that the details of the figures from the high altar at the Church of Saint Joseph in Slovenska Bistrica suggest Joseph Holzinger's work.

In the second part of the article the dating of the altar (which appears to be the problematic in attribution to Joseph Straub, because he died in 1756) is discussed. Five visitation records are presented, starting with those from 1751 and 1753, in which the building is called *sacellum sancti Josephi* and *capella an Kalvari Berg*. Metoda Kemperl assumed that the building of the church started just before 1756, on a site where a chapel stood. She proposed Joseph Hoffer as the architect. In my work I searched for the visitation record of the Savinja Archdeaconry of Gorizia Archdiocese from 1756. It reads that the construction of the church was not completed at the time of the visitation, but according to the description of the furnishings and bells, it must have been almost finished. It also reads that one altar with *portatile* had already been installed – namely the altar of Saint Joseph.

Next, I go on to explain the absence of the throne in the altar: the object of worship was the painting of Saint Joseph's Death (attributed to Valentin Metzinger). The painting must have existed by 1751 and was probably exposed for pilgrims before the altar was built, since there is a note from 1751 in the chronicle of the parish of Slovenska Bistrica that mentions the donation of the painting "Maria mit dem Geneigten Haupt" (Mary with bowed head) to Saint Joseph. This means that the painting of Saint Joseph's death already existed at that time, since otherwise this votive gift could become the object of worship. Therefore, we can assume that the altar was erected (inter alia) to accommodate the painting of Saint Joseph's death.

On the basis of the stylistic analysis and archive sources I propose Joseph Straub as author of the high altar in the Church of Saint Joseph in Slovenska Bistrica. This altar, as well as the high altar (especially the statues of Saint Joachim and Saint Anne) in the parish church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Zlatar (Croatia), seem to be the last works of Joseph Straub. Evidently, the statues were made just before his death and we can assume that Joseph Holzinger (supposedly his successor) set them on the altar and maybe even carved some details.

[PAVLICH 1] Jožef Straub, veliki oltar, 1756. Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa

[PAVLIČ 2] Jožef Straub, Bog Oče, 1756. Slovenska Bistrica, p. c. sv. Jožefa
